

Милана З. Винокић¹
Универзитет у Београду,
Факултет политичких наука,
Одељење за новинарство и комуникаологију
Београд (Србија)

316.334.3(497.11
329:2(497.11)
Оригинални научни рад
Примљен 21/05/2025
Прихваћен 16/06/2025
doi: [10.5937/socpreg59-59001](https://doi.org/10.5937/socpreg59-59001)

РЕЛИГИЈСКИ ЕЛЕМЕНТИ У СТАТУТИМА ПОЛИТИЧКИХ СТРАНАКА У СРБИЈИ²

Сажетак: Основни циљ истраживања јесте да испита да ли се у статутима политичких странака у Србији налазе религијски елементи. Претпоставка је да извесне странке, чак и ако наизглед немају религијско усмерење, у својим статутима садрже религијске елементе и да на тај начин шаљу извесне религијске поруке својим бирачима. Како би се ово испитало, извршена је анализа садржаја 115 статута политичких странака у Србији. Резултати показују присутност религијских елемената у 79,1% анализираних статута. Поједине странке фаворизују једну конкретну религијску заједницу (најчешће Српску православну цркву). Показало се да странке у Србији у својим статутима користе религију као инструмент конструкције и афирмације колективног идентитета, и као начин легитимизације својих политичких циљева.

Кључне речи: религија, политичке странке, статут, анализа садржаја

УВОД

У Србији је након социјализма, који је красила атеизација јавне сфере, дошло до ревитализације религије. Она се посебно односи на православље и Српску православну цркву (СПЦ), који су се сматрали важним за очување културне и етничке посебности Срба која их раздваја од других националних и религијских заједница, те се јавила перцепција да бити Србин значи бити православац (Blagojević, 2008; 2009; Radić & Vukomanović, 2014; Subotić, 2020; Vukomanović, 2023). Ревитализована су фундаментална религијска уверења, повећао се број људи који се моле и присуствују црквеним обредима, а дошло је и до мењања портрета просечног верника, односно до губљења правилности у погледу његових типичних социодемографских особина (Blagojević, 2008). Слом социјализма значио је и увођење вишестраначаја и појаву

¹ milana.vinokic@fpm.bg.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-3802-998X>

² Истраживање представљено у раду спроведено је у оквиру предмета Социологија религије на докторским академским студијама социологије Филозофског факултета у Београду.

религијски усмерених странака како на подручју Србије тако и у осталим земљама бивше Југославије (Jevtić, 2012). Притом, поред бројних странака које су своје религиозне циљеве јасно истакле својим називом, формиране су и наизглед секуларне странке које су својим деловањем ипак показале извесне религиозне циљеве. Јевтић (Jevtić, 2012) сматра да је религијска подлога која је стајала иза бројних политичких странака ових држава проистекла из потребе да се новонастале нације разграниче. Наиме, због врло сличне, а некад и потпуно исте етничке основе ових народа, религија је виђена као важан носилац идентитета ових нација (Jevtić, 2012). Благојевић (Blagojević, 2008) такође истиче да је у овом периоду православље искоришћено као ресурс ка националној хомогенизацији становништва и њиховој политичкој мобилизацији у предстојећим сукобима. Оваква употреба религије тиче се конструисања националног идентитета и успостављања група инсајдера и аутсајдера (Yabanci & Taleski, 2017; Kratochvíl, 2019). Поред тога, политички актери могу користити религију и на бројне друге начине. Бејерс (Beyers, 2015) истиче да политичари могу посећивати религијска окупљања како би бирачима оставили утисак да су и сами религиозни, морални и вредни поверења. Затим, како се религија тиче дубоких људских уверења и вредности, може се користити и као инструмент за подуђивање емоција и легитимизацију политичких одлука. Такође, политички актери могу перципирати религијске заједнице као корисне партнере у процесу спровођења појединих политичких мера, будући да имају развијену инфраструктуру и успостављене механизме комуникације у оквиру локалне заједнице (Beyers, 2015).

Како је раније извршена анализа улоге религије у програмима политичких странака (Mladenović, 2013), о којој ће бити више речи у наставку рада, ово истраживање допуњује ту анализу освртом на садржај статута политичких странака. Основно питање које се поставља јесте: да ли су религијски елементи заступљени у статутима политичких странака? Уколико јесу, у којој мери и на који начин се у статутима помиње религија? Које религијске поруке се тим путем шаљу бирачима? Основна претпоставка јесте да су религијски елементи заступљени у значајном броју статута политичких странака у Србији. Статут је изабран као јединица анализе јер је у питању основни општи акт странке који садржи све најважније одреднице кључне за њено функционисање, као и најважније програмске циљеве које она поставља. Самим тим, присуство религијских елемената у статуту указује на велику важност религијских питања како за саму странку, тако и за бираче којима се она обраћа. Истраживање статута политичких странака у Србији (Zečević, 2022) показало је да се у њима налазе одреднице о славама политичких странака, али није понуђена дубља анализа тих религијских елемената. Управо наведени налази дали су подстрек овом истраживању, односно покушају да се религијски елементи у статутима политичких странака детаљније испитају и аналитички појасне.

Правни оквир

Међу данашњим државама постоји изразита разноликост у начину уставног уређивања односа државе и религијских заједница. Наиме, устави различитих држава крећу се од гарантовања слободе вероисповести и недискриминације, преко

фаворизовања извесне религије (Устав Шпаније) па све до именовања званичне државне религије (Устав Грчке) (Kutlešić, 2007). Другу крајност представљају устави попут Устава Бугарске који забрањује употребу религије у политичке сврхе (Kutlešić, 2007). Када је у питању актуелни Устав Србије, јасно је прописано да је Србија световна држава, да су цркве и верске заједнице одвојене од ње и да се ниједна не може успоставити као државна или обавезна религија (Constitution of the Republic of Serbia, 2006). Уставом нису прописана никаква правила о односу политичких странака и вере, мада се јасним истицањем одвојености државе и цркве намеће закључак да странке не би требало да својим делањем фаворизују одређену веру и верску заједницу.

Религијска питања регулисана су и Законом о црквама и верским заједницама из 2006. године (Law on Churches and Religious Communities, 36/2006-3). Као и у самом Уставу, и у овом закону истичу се опште одреднице о слободи вероисповести и верској толеранцији, а наглашено је и да не постоји државна религија. Међутим, одређене одредбе којима се наводи да су државни органи у обавези да обавесте црквене власти у случају лишавања слободе верског службеника, као и да држава штити обележја чина и достојанства свештених лица, указују на посебан однос између државе и верских заједница. Закон препознаје и извесне традиционалне цркве и верске заједнице у Србији, а посебно истиче СПЦ за коју је наведено да има „изузетну историјску, државотворну и цивилизацијску улогу у обликовању, очувању и развијању идентитета српског народа“ (Law on Churches and Religious Communities, 36/2006-3).³ Чланом 28. предвиђа се да држава може материјално да помаже цркве и верске заједнице и да је циљ те сарадње „унапређивање верске слободе и остваривање општег добра и заједничког интереса“ (Law on Churches and Religious Communities, 36/2006-3). Овим се, дакле, директно претпоставља постојање извесних заједничких интереса државе и цркве те се предвиђа њихова сарадња у њиховом остваривању. Ипак, нигде се не прецизира који су то тачно интереси и који су све начини међусобне сарадње.⁴ Поред овог закона, на делу је још и закон из 2006. године који се тиче реституције имовине верских заједница (Law on the Return [Restitution] of Property to Churches and Religious Communities, 46/2006), но у њему нема посебних одредница о односу државе и религијских заједница.

Како се анализа у овом раду усмерава на политичке странке, корисно је размотрити и Закон о политичким странкама (Law on Political Parties, 36/2009-155, 61/2015-54 [US]), који дефинише правни оквир за њихово функционисање. Члан 14. овог закона дефинише статут као основни општи акт политичке странке са којим други општи акти странке морају бити у сагласности. У истом члану се потом набраја шта је то што се статутом обавезно уређује. Од двадесетак пописаних ставки, за потребе овог рада битно је приметити да Закон предвиђа да се у статутима налазе симболи визуелног

³ Тако су у традиционалне цркве уврштене оне које „имају вишевековни историјски континуитет и чији је правни субјективитет стечен на основу посебних закона“: Српска православна црква, Римокатоличка црква, Словачка евангеличка црква а. в., Реформатска хришћанска црква и Евангеличка хришћанска црква а. в. Истим критеријумом препознате су и Исламска верска заједница и Јеврејска верска заједница (Law on Churches and Religious Communities, 36/2006-3).

⁴ Предвиђено је и право на здравствено, пензијско и инвалидско осигурање за свештенике, односно верске службенике (члан 29), као и извесне пореске олакшице (члан 30).

идентитета, као и програмски циљеви странке. Сprovedена анализа статута је управо у овим сегментима открила присуство религијских елемената. Њихово присуство не значи нужно кршење законског оквира, али у појединим случајевима уочено је и фаворизовање конкретне религијске заједнице, што доводи у питање испуњеност начела секуларности прописаног Уставом.

Религија у програмима политичких странака у Србији

Испитујући однос религије и политике у Србији кроз анализу програма политичких странака, Младеновић (Mladenović, 2013) је установио да, иако су све странке формално привржене идеји световне државе, у неким случајевима њихови програми сугеришу нешто другачију ситуацију. Младеновић је програме странака поделио у две групе – програми са малом улогом религијских тема и програми који афирмишу значај религије.⁵ Српска напредна странка (СНС) је посебно интересантан пример с обзиром на то да је владајућа странка, како у време Младеновићевог истраживања, тако и данас. Аутор примећује да се у програму СНС истиче да држава треба блиско да сарађује са СПЦ на плану обнове, заштите и очувања српског културног наслеђа на Косову, затим да треба да сарађује са Русијом јер деле заједнички интерес за очување православља и словенског идентитета, као и да државна министарства треба да сарађују са СПЦ у оснивању образовних институција у другим државама у којима живе Срби. У програму притом нема речи о религијама, већ само о СПЦ и то искључиво у контексту односа државе са другим територијама. Такође, СНС не истиче приврженост секуларној држави нити слободи вероисповести, што је честа одредница у програмима осталих странака (Mladenović, 2013). Када су у питању странке које истичу значај религије, оне у својим програмима изражавају приврженост секуларној држави, али такође истичу и да држава треба да „помогне“ цркви да остварује друштвену улогу (Mladenović, 2013). Тако се у програму Демократске странке Србије (ДСС) може прочитати да држава и црква треба да сарађују на остваривању општег добра, чиме се имплицира да држава не може сама да оствари то опште добро. Такође, у програму се говори о сарадњи са црквом (а не црквама), чиме се стиче утисак да држава остварује сарадњу само са једном црквом (што би највероватније била СПЦ) док све остале делују напоредно (Mladenović, 2013). У програму Нове Србије (НС) истиче се да ће држава штитити вредности хришћанског учења, што се може тумачити као исказ да држава треба на неки начин да позитивно дискриминише хришћанске, а не неке друге цркве. Такође, помињу се извесна „социјална права цркве“, истиче се да СПЦ представља историјску и духовну вертикалу народа, као и да ће се странка залагати да се веронаука у школама вреднује као цивилизацијска потреба и достигнуће нашег времена (Mladenović, 2013). Затим, важност религијских

⁵ Страначки програми са малом улогом религијских тема: Демократска странка (ДС), Либерално демократска партија (ЛДП), Социјалистичка партија Србије (СПС), Српска напредна странка (СНС) и Уједињени региони Србије (УРС).

Страначки програми који афирмишу значај религије: Демократска странка Србије (ДСС), Нова Србија (НС), Српска радикална странка (СРС) и Српски покрет обнове (СПО) (Mladenović, 2013).

питања уочена је и у програму Српске радикалне странке (СРС), који садржи наслове „Однос према Српској православној цркви“ и „Очување националних традиција“ у којима се помиње обнова цркава и њихове друштвене улоге која је у социјализму била потискивана. Уз све то, у програму се СРС залаже и за давање медијског простора представницима СПЦ тако да врше упознавање са обичајима, темељима вере и историјом хришћанства (Мladenović, 2013). Напоследку, опет упркос изнетом залагању за одвојеност религије и државе, и програм странке Српски покрет обнове (СПО) обилује мистичним изразима и метафорама о вери. Тако се о лошој политици државе говори као о греховима, помиње се покајање, хришћанско васкрснуће и уздизање у небеса, као и неке метафоре за које је нејасно шта уопште значе (Мladenović, 2013).

МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП

Постављена је основна хипотеза да су религијски елементи заступљени у значајном броју статута политичких странака у Србији. Полазећи од ње, формулисане су следеће две претпоставке: (1) у већини статута политичких странака религијски елементи заступљени су у контексту општих одредби о верској толеранцији и слободи вероисповести; (2) поједине странке исказују приврженост некој конкретној религијској заједници. Поред емпиријске провере ових претпоставки, циљ истраживања јесте и аналитичко сагледавање уочених религијских елемената. Како би се то остварило, коришћена је комбинована анализа садржаја, примењена на укупно 115 статута политичких странака регистрованих у Србији током 2020. године.⁶ Главно ограничење узорка тиче се чињенице да у анализу нису уврштени статутути још десет политичких странака регистрованих у периоду након дате године, јер за њих није обезбеђен приступ статутима. Анализа је обухватила претраживање религијских елемената на основу следећих кључних речи и њихових изведеница: религија, вера, црква, слава, хришћанство, православље, католичанство, духовност, светац, бог, ислам. Ове речи одабране су као индикатори након претходног основног упознавања са садржајем статута. Након извршене квантитативне анализе садржаја приступљено је категоризацији уочених религијских елемената према тематском контексту у којем се појављују. Такође, посебно су издвојене и додатно анализиране политичке странке у чијим статутима су религијски елементи били најзаступљенији.

РЕЗУЛТАТИ

Установљено је да се у 79,1% анализираних статута налази бар једна од претраживаних кључних речи. Два или више помињања религијских елемената садржи 47% статута, док барем три помињања има готово трећина анализираних статута,

⁶ Укупан списак регистрованих странака те године био је 123, али је за осам странака назначен датум њиховог брисања из регистра те није обезбеђен приступ тим статутима (Прилог 1). Приступ статутима омогућен је захваљујући раду студентске организације ЛЕКСО. Прелиминарни резултати њиховог истраживања објављени су у зборнику са конференције (Zečević, 2022), а доступни су и путем сајта организације https://www.lekso.link/analiza_statuta/?i=1.

односно 30,4%. Претраживана реч са највећом учесталошћу јављања јесте реч вера која се налази у 60% анализираних статута, затим следи реч слава која је заступљена у 22,6% статута, потом реч светац која се јавља у 16,5%. Поред њих, и речи духовност, црква, православље, јављају се у више од 10% анализираних статута. Тачна учесталост јављања свих претраживаних кључних речи дата је у [Табели 1.](#)

Најзаступљенији контекст у коме се налазе религијски елементи у анализираним статутима односи се на начела верске толеранције и слободе вероисповести. Дакле, у већини случајева, већ у уводним члановима статута истиче се значај поштовања основних људских права и слобода, укључујући равноправност без обзира на верску, расну, националну припадност, пол и друге личне карактеристике. Управо зато је реч вера имала највећу учесталост јављања у статутима. Овакво помињање религијских елемената има формалан карактер и делује као општи образац преузет из постојећих правних аката, а не као рефлексија посебног идеолошког или програмског опредељења конкретне странке. Управо због тога, наводи ове врсте нису били предмет детаљније анализе. Оно што је пак представљало посебно поље интересовања јесу религијски елементи као елементи од наглашене важности за саму странку, као и њено испољавање властитог религијског опредељења.

Религијски елементи као део визуелног идентитета странке

Религијски елементи присутни су као део визуелног идентитета великог броја странака. Укупно у 26 статута, што чини више од петине свих анализираних, наводи се слава странке, њен назив и датум прослављања. Навођење славе странке није ограничено само на српске и руске странке, већ је присутно и код Влашке народне странке (ВНС), као и код неколико странака ромске националне мањине (Унија Рома Србије [УРС], Ромска демократска странка [РДС]) (RDS, 2009; VNS, 2013; URS, 2018). Посебан случај представља Српско-руска партија Вукови (СРПВ) која обележава две славе – Светог Сергија Радоњешког и Светог Саву (SRPV, 2017). Име свеца изабраног за заштитника странке експлицитно је наведено у укупно 18 различитих статута. Притом је реч о хетерогеном скупу светитеља, што указује на то да је одлука о њиховом избору углавном резултат унутрашњих симболичних преференција странке. Потом, религијски елементи присутни су и на грбовима појединих странака. Тако се у статуту странке Словаци напред! (СН!), у оквиру члана 4, описује грб странке на којем се налази крст Ћирила и Методија за који се наводи да симболизује општењавање и примање хришћанства (SN!, 2015), док се у статуту Народног покрета Динара-Дрина-Дунав (НПДДД) грб странке описује као цртеж шаке са спојена три прста десне руке (кажипрст, палац и средњи прст, док су мали и домали прст спојени и савијени на длану) – симбол светог Тројства у православљу (NPDDD, 2015). Присуство религијске симболике на грбу странке указује на то да она настоји да се идентификује са одређеном верском традицијом и да себе представи као чувара извесних религијских и моралних вредности. Религијски елементи јављају се и као део химни појединих странака. Статут Јединствене Србије (ЈС) у називу химне садржи

реч бог („Боже правде“)⁷ (JS, 2009), док статут СРПВ у својој химни садржи помињање Христа Бога, вере, часног крста, Господа Бога, а Србија се позива да се моли (SRPV, 2017).⁸ Статут СРС предвиђа да приликом избора страначког кандидата за поједине функције, изабрани кандидат полаже заклетву која започиње са „Заклињем се све­могућим Богом и Светим Савом“, а завршава са „Тако ми Бог помогао“ (SRS, 2019).⁹ Коришћење религијских елемената карактеристичних за једну верску групу у оквиру химне странке садржи имплицитно очекивање да ће њено чланство (и бирачко тело) превасходно долазити из редова припадника те верске групе.

Пренос имовине цркви након гашења странке

У појединим случајевима предвиђа се да ће имовина странке након њеног гашења прећи у власништво неке конкретне религијске заједнице или цркве (најчешће СПЦ). Овакве одредбе указују на снажну повезаност странке са конкретном верском институцијом, при чему се поставља питање да ли је наслеђивање имовине само израз њихове симболичке блискости или можда указује на неке конкретне институционалне везе које постоје између њих. Та повезаност често је и јасно истакнута у делу статута који се тиче програмских циљева странке где неке од њих наводе као један од циљева неговање добрих односа са конкретном црквом или религијском заједницом. Тако Савез војвођанских Мађара (СВМ) наглашава важност неговања односа са Мађарском црквом (SVM, 2010), Црногорска партија (ЦП) са Црногорском православном црквом (CP, 2010), а у још четири статута наводи се важност неговања добрих односа са СПЦ. Такође, Демократски покрет Румуна Србије (ДПРС) наглашава као један од циљева странке одржавање службе богослужења на матерњем језику румунске националне мањине у постојећим црквама у местима насељеним Румунима (DPRS, 2008).

Религија као носилац колективног идентитета

Јасне религијске конотације видимо у статуту Грађанског савеза Мађара (ГСМ) у члану 7. где се наводи да је један од циљева странке да оствари заштиту живота, достојанство човека, које потиче, између осталог, и из „хришћанског морала, светског

⁷ Треба имати у виду да је у питању химна која је такође и званична химна Србије, тако да разлог њеног одабира не мора бити религијске природе.

⁸ Текст химне је следећи: „Преподобни Сергије, дај нам снаге вучије, дај нам срце јуначко у Христу Богу истрајно. Достојни да будемо, душу своју чувајмо, веру своју бранимо, љубав праву градимо. Ој Србијо, чујеш ли, како зову Вукови, твоји верни синови Немањића духови. Ој Србијо, моли се, часним крстом осени се, за спасење рода свог да нас чува Господ Бог. Ој Русијо, чујеш ли, како зову Вукови Рајевскога пукови“ (SRPV, 2017, члан 2).

⁹ Текст заклетве је следећи: „Заклињем се све­могућим Богом и Светим Савом да ћу искрено, часно и пожртвовано служити Отаџбини и Српству, да ћу се свим својим снагама борити за реализацију програма Српске радикалне странке и одано испуњавати своје страначке обавезе у складу са највишим моралним принципима и начелима правде и правичности. Тако ми Бог помогао“ (SRS, 2019, члан 51).

схватања“ (GSM, 2019). Такође, у истом члану као трећи циљ наводи се и „враћање демохришћанске националне политизације“ (GSM, 2019). У бројним статутима религија се појављује и кроз говор о очувању и унапређењу духовног наслеђа како српског народа, тако и припадника других националних заједница (на пример, спомиње се развој и унапређење бошњачке универзалне духовности, духовно наслеђе Рома, духовна и културна баштина хрватске националне мањине, духовни идентитет ромског народа, руска духовност, као и духовно обједињавање Македонаца). Из оваквих навода види се да религија за политичке странке представља симбол колективног идентитета заједнице. Осим тога, у појединим статутима религија се види и као спона која може да повеже поједине националне заједнице. Наиме, у статуту Српске лиге (СЛ) наводи се да је „Русија одувек била заштитник православних народа“ и да се странка залаже за „што ближе сарадњу и удруживање православних земаља као што су Србија и Русија“ (SL, 2016). Уочавамо да за ову странку вера прелази границу личног и приватног, те да улази у политичку сферу.

Странке са истакнутим религијским усмерењем

У наредним редовима осврнућемо се на политичке странке чији статuti садрже највећи број религијских елемената, с циљем да остваримо свеобухватнији увид у смисао религијских порука које оне шаљу својим бирачима. Као најистакнутији издвојили су се статuti Српске радикалне странке и Српско-руске партије Вукови са по 14 помињања кључних речи у оба статута, затим Санџачке демократске партије са 12 помињања и Народног покрета Динара-Дрина-Дунав са укупно 11 помињања кључних речи у статуту.¹⁰ У осталим статутима број појављивања кључних речи није био двоцифрен.

СРС предњачи са слањем религијских порука у оквиру статута своје странке. Ова странка отворено показује наклоност православном хришћанству и СПЦ. Тако се у члану 12, који говори о програмским циљевима, може прочитати да је један од њих „[о]чување и неговање посебног односа поштовања и уважавања према Српској православној цркви“ (SRS, 2019). Странка има изабрану крсну славу Света Три Јерарха и већ споменућу заклетву која обилује религијским симболима. Иако се декларише као толерантна према свим другим (мада наводи традиционалним) религијама и верским заједницама, и иако истиче да јој је циљ поштовање одвојености државе и цркве, из статута је јасно да Српска радикална странка придаје висок значај православљу и СПЦ. Може се рећи да је управо православно становништво главно бирачко тело којем се странка обраћа и међу којим бира своје чланство.

Ни СРПВ не заостаје у броју религијских елемената који се налазе у њеном статуту. Као што је већ речено, она има две славе и химну странке која такође обилује религијским елементима. Додатно, у члану 5. помиње се да странка заступа „јавно,

¹⁰ Демохришћанска странка Србије предњачи на овој листи уколико се узму у обзир сва помињања њеног назива. Но, ако по страни оставимо помињање хришћанства кроз назив странке, у самом статуту се помиње хришћанство само једном и то само како би се истакло да је странка заснована на идејама хришћанске демократије.

научно утемељену истину о заједничким борбама и односима ова два народа [српског и руског], истих корена, исте вере и исте основе језика и писма“ (SRPV, 2017). Залагање за ближу сарадњу и удруживање православних земаља странка истиче у наредном, шестом члану. Интересантна одредница јавља се у члану 10. где се истиче да члан странке не сме својим понашањем да наруши њен углед ни по ком основу, а „нарочито по питању верске, националне или полне припадности“ (SRPV, 2017). Из статута није најјасније како се врши нарушавање угледа по поменутих основама. Од коликог је значаја религија за ову странку види се и по члану 86. којим се предвиђа да као једно од дванаест радних тела странке постоји и посебан Савет за верска и национална питања (приликом набрајања радних тела странке овај савет стављен је на четврту позицију) (SRPV, 2017).

Надаље се истиче Санџачка демократска партија (СДП), политичка странка бошњачке националне мањине. Ова странка такође има посебно тело које се бави верским питањима, Савјет за национална и вјерска питања, чија је улога описана у оквиру члана 42. Статута странке (SDP, 2009). Неке од улога овог савета јесу унапређивање сарадње и праћење рада и активности Исламске верске заједнице, као и припрема предлога законских докумената који су везани за остваривање националних и верских права Бошњака. Интересантно је да чланови овог савета не морају бити и чланови саме странке.

Напоследку, НПДДД садржи религијске елементе у већ поменутом грбу странке, а такође веома учестало помиње важност верске и сваке друге толеранције чиме се то издваја као изузетно битна вредност за странку. Као један од циљева странке наводи се и подизање свести о духовности. Како се наводи да странка има славу, то је практично чини православно-хришћански оријентисаном странком (чланом 79. одређује се да је слава странке Свети Николај Велимировић Српски и Жички), што потврђује и одабрани дан странке који се обележава на Сретење, 15. фебруара (члан 80) (NPDDD, 2015).

ДИСКУСИЈА

Извршена квантитативна анализа садржаја показала је испуњеност основне хипотезе – религијски елементи заступљени су у значајном броју (79,1%) статута политичких странака у Србији. Квалитативна анализа садржаја, којој се потом приступило, показала је основаност посебних хипотеза. Наиме, показало се да су у већини статута политичких странака религијски елементи заступљени у контексту општих одредби о верској толеранцији и слободи вероисповести, али и да поједине странке исказују приврженост некој конкретној религијској заједници. Тако СРС јасно исказује своју наклоност СПЦ и усмерена је преваходно према православном бирачком телу, коме се обраћа и СРПВ, као и НПДДД. С друге стране, СДП промиче интересе Исламске верске заједнице и бори се за остваривање верских права Бошњака.

Примећујемо да су основна запажања Јевтића (Јевтић, 2012) и даље релевантна у савременом контексту. Наиме, и даље постоје странке које своје религијске циљеве јасно истичу већ у самом називу (Демохришћанска странка Србије), али важи и то да неке наизглед секуларне странке, не само у свом програму већ и у статуту странке,

садрже религијске елементе. Такође, резултати су у складу и са основним запажањима до којих је дошао Младеновић (Mladenović, 2013) својим истраживањем програма политичких странака. Иако у уводним деловима статута све странке наводе готово идентичне одреднице о слободи вероисповести и верској толеранцији, у каснијем тексту оне неретко заборављају дате одреднице и врло вредносно обојено, и уз фаворизовање једне конкретне религијске заједнице, користе религијске елементе.

Ипак, док је Младеновић (Mladenović, 2013) анализом програма политичких странака истакао као религијски усмерене странке ДСС, НС, СРС и СПО, анализа статута спроведена у овом раду дала је увид у афирмисање значаја религије од стране неких других политичких странака. Поред СРС, коју је истакао и Младеновић, као религијски усмерене показале су се и СРПВ, СДП и НПДДД, док ДСС, НС и СПО нису предначиле по заступљености религијских елемената у статутима.¹¹ ДСС у оквиру свог статута садржи четири помињања религије. *Црква, слава, љавославље и светица* су речи које се појављују када се у члану 2. наводи слава странке и када се у члану 85. одређује да ће у случају гашења странке сва њена имовина прећи у власништво СПЦ (DSS, 2018). Иста одредба о начину располагања имовином након гашења странке налази се и у статуту НС у оквиру 45. члана (NS, 2019). Иако је то једино помињање религије у статуту НС, несумњиво је да је она и те како важна за њу с обзиром на природу наведене одредбе. У статуту СПО налази се само једно помињање вере у оквиру 6. члана и оно се своди на владавину права и људских слобода независно од верске, расне и националне припадности, пола, политичког уверења и социјалног стања (SPO, 2011).

Иако СНС није предначила по броју религијских елемената, интересантно је анализирати их и у оквиру њеног статута, пре свега јер је у питању странка која и даље има највећу подршку бирача, као и због тога што неки аутори (Stamenković, 2022) упућују на њен добар однос са СПЦ. Тако се у члану 10. Статута ове странке наводи да се на њеном грбу налази златни крст са четири оцила и да је слава странке Света Петка (SNS, 2010).¹² Као и поједине друге странке, СНС такође наводи да ће се након гашења странке њена имовина пренети СПЦ. Ако ово повежемо са Младеновићевим (Mladenović, 2013) запажањем да СНС у свом програму истиче да држава треба да блиско сарађује са СПЦ на плану обнове и заштите српског културног идентитета на Косову, као и да СНС не говори о религијама већ искључиво о православљу и СПЦ, и то у контексту односа државе са другим територијама, јасно је да СНС истиче наклоност једној специфичној цркви и да јој приписује важност у успостављању и одржавању добрих дипломатских односа.

Чињеница да религијски симболи доминирају у оквиру одредница о визуелном идентитету странака (грб, химна, слава странке) указује на то да оне настоје да у свести чланова и бирача странке створе јасну асоцијацију између извесне религијске заједнице, односно њених вредности и вредности саме политичке странке. Како се религија често сматра носиоцем националног идентитета (Jevtić, 2012; Marković &

¹¹ Треба напоменути да су СРПВ и НПДДД основане тек неколико година након Младеновићеве анализе.

¹² Ово су такође елементи званичног државног грба тако да не морају нужно имати религијску конотацију.

Basermenji, 2012; Beyers, 2015; Subotić, 2020; Caiani & Carvalho, 2021), повезивање политичке странке са религијом можемо тумачити као покушај да се странка такође представи као чувар истог. Јасна наклоност православљу и СПЦ од стране СРС, СРПВ и НППДДД упућује на то да се ове странке потенцијално настоје профилисати као чувари српске традиције, те да се на тај начин покушавају позиционирати као пожељна опција за бираче који заступају евроскептичне политичке ставове.

Како је у Србији већинско становништво православно и како је СПЦ институција која ужива највеће поверење грађана (Ramet, 2005; Todorović, 2024), не чуди што политичке странке исказују наклоност управо њој. То уједно можемо тумачити и као покушај стицања поверења бирача, али и као покушај остваривања сарадње са СПЦ и ослањања на њену инфраструктуру и комуникациону мрежу приликом спровођења извесних политичких мера о чему је говорио Бејерс (Beyers, 2015).

Религијски елементи у статутима служе и као корисно средство распознавања основног идеолошког позиционирања појединих странака чиме се бирачима омогућава брже и једноставније препознавање кључних вредносних опредељења странке. Такође, употребом религијских симбола у оквиру описа програмских циљева странке постиже се побуђивање дубоких емоција код дела грађана који се снажно идентификују са верским вредностима и традицијом чиме се омогућава легитимизација појединих политичких циљева странке (Beyers, 2015; Yabanci & Taleski, 2017). Пример тога представља реторика усмерена на очување и унапређење духовног наслеђа српског народа и повезивање православних земаља. Представљањем политичких циљева као религијских они се уздижу на ниво вредности по себи и подстиче се њихово некритичко прихватање.

ЗАКЉУЧАК

Главни циљ овог истраживања био је испитивање присутности религијских елемената у статутима политичких странака у Србији употребом анализе садржаја. Резултати указују на основаност дефинисаних претпоставки – религијски елементи присутни су у статутима већине странака, најчешће у контексту одредница о верској толеранцији, али поједине странке експлицитно истичу наклоност некој конкретној религијској заједници. За разлику од истраживања политичких странака, која у својој анализи као јединицу анализе узимају програме странака, овим истраживањем је кроз анализу статута остварено неколико нових и важних доприноса. Пре свега, понуђена је свеобухватна анализа статута готово свих политичких странака на српској политичкој сцени, насупрот уобичајеном задржавању на анализи само парламентарних странака или странака које су раније имале велику подршку грађана. Идентификовани су различити начини на које политичке странке у Србији користе религију, како као средство за конструкцију и афирмацију колективног идентитета, тако и као средство за религијску и моралну легитимизацију појединих политичких циљева странке.

Milana Z. Vinokić¹
University of Belgrade, Faculty of Political Science,
Department for Journalism and Communicology
Belgrade (Serbia)

RELIGIOUS ELEMENTS IN THE STATUTES OF POLITICAL PARTIES IN SERBIA²

(Translation *In Extenso*)

Abstract: The main aim of the research is to examine the presence of religious elements in the statutes of political parties in Serbia. The hypothesis is that certain parties, even if they do not appear to have a religious orientation, contain religious elements in their statutes and thus send certain religious messages to their voters. To examine this, an analysis of the content of 115 statutes of political parties in Serbia was conducted. The results show the presence of religious elements in 79.1% of the analyzed statutes. Some parties favour one specific religious community (most often the Serbian Orthodox Church). Namely, political parties in Serbia utilize religion in their statutes as an instrument for constructing and maintaining collective identity, as well as legitimizing their political objectives.

Keywords: religion, political parties, statute, content analysis

INTRODUCTION

In Serbia, after socialism, which was characterized by THE atheization of the public sphere, the revitalization of religion occurred. It particularly refers to Orthodox Christianity and the Serbian Orthodox Church (SOC), which were considered relevant for preserving specific cultural and ethnic features of the Serbs, separating them from other national and religious communities, and that is how the perception emerged that being a Serb meant being an Orthodox Christian (Blagojević, 2008; 2009; Radić & Vukomanović, 2014; Subotić, 2020; Vukomanović, 2023). Fundamental religious beliefs were revitalized, there was an increasing number of people praying and attending church services, while the portrait of the average believer changed, i.e., regularities regarding the believer's typical socio-demographic features were lost (Blagojević, 2008). The collapse of socialism also meant the introduction of the multiparty system and the emergence of the religiously oriented parties, both in the

¹ milana.vinokic@fpm.bg.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-3802-998X>.

² The research presented in this paper was conducted within the subject Sociology of Religion, in the doctoral academic studies of sociology at the Faculty of Philosophy in Belgrade.

territory of Serbia and in other countries of ex-Yugoslavia (Jevtić, 2012). Moreover, apart from numerous parties which clearly emphasized their religious objectives in their names, seemingly secular parties were established which still showed certain religious objectives through their activities. Jevtić (Jevtić, 2012) believes that the religious foundation behind many political parties in these countries derived from the need to separate newly-created nations. In fact, due to a very similar and sometimes completely identical ethnic foundation of these nations, religion is perceived as an important bearer of the identity of these nations (Jevtić, 2012). Blagojević (Blagojević, 2008) also emphasizes that in this period Orthodox Christianity was used as a resource towards national homogenization of population and its political mobilization in the future conflicts. This use of religion refers to constructing national identity and establishing groups of insiders and outsiders (Yabanci & Taleski, 2017; Kratochvíl, 2019). In addition, political actors may also use religion in many other ways. Beyers (Beyers, 2015) points out that politicians may attend religious gatherings in order to make an impression among voters that they personally are religious, moral and worthy of trust. Moreover, since religion is related to deeper human beliefs and values, it may also be utilized as an instrument for awakening emotions and the legitimization of political decisions. Also, political actors may perceive religious communities as useful partners in the process of implementing certain political measures, since they have a developed infrastructure and established communication mechanisms within a local community (Beyers, 2015).

As the analysis of the role of religion in the programs of political parties has already been conducted (Mladenović, 2013) – and it will be discussed further in this paper – this research complements this analysis with the review of the content of the statutes of political parties. The main question is: Are religious elements present in the statutes of political parties? If they are, to what extent and in what manner is religion mentioned in the statutes? What religious messages are sent to voters in this manner? The basic assumption is that religious elements are present in a substantial number of statutes of political parties in Serbia. The statute has been chosen as an analysis unit because it is the main general act of a political party that contains all most important determinants being key to its functioning, as well as the most important program objectives established by it. Therefore, the presence of religious elements in the statute points to great importance of religious matters both for the party itself and voters addressed by that party. The research of the statutes of political parties in Serbia (Zečević, 2022) has shown that they contain items about feast days of political parties, but do not offer a deeper analysis of these religious elements. The above-listed findings actually encouraged this research, i.e., an attempt to explore religious elements in the statutes of political parties in detail and to clarify them analytically.

Legal framework

Among today's states there is a pronounced diversity in the manner of the constitutional determination of the relationship between the state and religious communities. In fact, the constitutions of different countries vary from guaranteeing the freedom of confession and non-discrimination, via favouring a certain religion (the Constitution of Spain) to the appointment of the official state religion (the Constitution of Greece) (Kutlešić, 2007). The other extreme is manifested in the constitutions as that of Bulgaria, which prohibits the

use of religion for political purposes (Kutlešić, 2007). As for the applicable Constitution of Serbia, it is clearly stipulated that Serbia is a secular country, that churches and religious communities are separate from it and that none of them can be established as a state or mandatory religion (Constitution of the Republic of Serbia, 2006). The Constitution does not stipulate any rules about the relationship between political parties and religion, although from its clear emphasis on the separation of the state and the church it may be concluded that political parties should not act so as to favour a certain confession and religious community.

Religious matters are regulated by the Law on Churches and Religious Communities from 2006 (Law on Churches and Religious Communities, 36/2006-3). Just like the Constitution itself, this Law also emphasizes general items about the freedom of confession and religious tolerance, while asserting that there is no state religion. However, certain provisions which stipulate that state bodies must notify church authorities in case a church employee is apprehended, as well as that the state protects the marks of the priests' ranks and dignity, point to a special relationship between the state and religious communities. This Law also recognizes certain traditional churches and religious communities in Serbia, while particularly emphasizing the SOC since it has "exceptional historical, state-building and civilizational role in the formation, preservation and development of the Serbian people's identity" (Law on Churches and Religious Communities, 36/2006-3).³ Article 28 stipulates that the state may financially help churches and religious communities, while this cooperation is aimed at "advancing religious freedom and achieving general good and common interest" (Law on Churches and Religious Communities, 36/2006-3). Namely, this directly presupposes the existence of certain common interests of the state and the church, stipulating their cooperation in the fulfilment of these interests. However, the exact interests and the forms of mutual cooperation are not precisely provided anywhere.⁴ In addition to this law, there is another one from 2006 related to the restitution of the property of religious communities (Law on the Return (Restitution) of Property to Churches and Religious Communities, 46/2006), but it does not contain any special stipulations about the relationship between the state and religious communities.

Since the analysis in this paper is focused on political parties, it is also useful to consider the Law on Political Parties (Law on Political Parties, 36/2009-155, 61/2015-54 [Constitutional Court]), which defines the legal framework for their functioning. Article 14 of this Law defines the statute as the main general act of a political party with which other general acts of a party must be harmonized. The same Article lists what the statute must define. Out of twenty-odd listed items, for the purpose of this paper it is important to note that this Law stipulates the existence of the symbols of the party's visual identity, as well as its program goals. The conducted analysis of the statutes has found the presence of

³ Therefore, traditional churches include those "that have a centuries-long historical continuity and have acquired their legal subjectivity according to special laws": the Serbian Orthodox Church, the Roman catholic Church, Slovak Evangelical Church of the Augsburg Confession, the Reformed Christian Church and the Christ Evangelical Church According to the same criterion, the Islamic religious community and the Jewish religious community have been recognized (Law on Churches and Religious Communities, 36/2006-3).

⁴ This Law also stipulates the right to health, pension and invalidity insurance for priests and/or church employees (Article 29), as well as certain tax relief (Article 30).

religious elements exactly in these segments. Their presence does not necessarily mean the violation of the legal framework, but in certain cases the favouring of a specific religious community has been observed, which brings into question the fulfilment of the principle of secularity stipulated by the Constitution.

Religion in the programs of political parties in Serbia

In the examination of the relationship between religion and politics in Serbia through the analysis of the programs of political parties Mladenović (Mladenović, 2013) has found that, although all parties are formally inclined to the idea of the secular state, in some cases their programs suggest a somewhat different situation. Mladenović divides the programs of political parties into two groups – programs with a minor role of religious topics, and programs promoting the importance of religion.⁵ The Serbian Progressive Party (SNS) is a particularly interesting example having in mind that it is a ruling party, both at the time of Mladenović's research and nowadays. The author notes that in the Serbian Progressive Party's program it is emphasized that the state should closely cooperate with the SOC in terms of the revival, protection and preservation of Serbian cultural heritage in Kosovo, that it should cooperate with Russia because of the shared interest in protecting Orthodoxy and the Slavic identity, as well as that the state ministries should cooperate with the SOC in establishing educational institutions in other countries where Serbs reside. Moreover, the program does not mention religions, but only the Serbian Orthodox Church, solely in the context of the state's attitude towards other territories. In addition, the Serbian Progressive Party does not emphasize its inclination towards the secular state or the freedom of confession, which is a frequent item in the programs of other parties (Mladenović, 2013). As for the parties that emphasize the importance of religion, in their programs they emphasize their inclination towards the secular state, while also asserting that the state needs to "help" the church in achieving its social role (Mladenović, 2013). Therefore, in the program of the Democratic Party of Serbia it can be read that the state and the church need to cooperate in achieving the general good, thus implying that the state cannot achieve the general good on its own. Moreover, this program speaks about the cooperation with the church (and not churches⁹, thus creating an impression that the state cooperates only with one church (most likely the SOC), while all other churches act in parallel (Mladenović, 2013). In the program of New Serbia, it is pointed out that the state will protect the values of Christian teaching, which may be interpreted as a claim that the state should in a certain manner positively discriminate Christian churches, but not some other churches. Moreover, certain "social rights of the church" are mentioned, and it is emphasized that the SOC is a historical and spiritual vertical of the nation, and that the party will strive for religious instruction in schools being valued as a civilizational necessity and accomplishment of our time (Mladenović, 2013). Furthermore, the importance of religious matters can also be seen in the program of the Serbian Radical

⁵ The programs of the parties with a minor role of religious topics are the Democratic Party, the Liberal Democratic Party, the Socialist Party of Serbia, the Serbian Progressive Party and the United Regions of Serbia.

The programs of the parties promoting the importance of religion are: the Democratic Party of Serbia, New Serbia, the Serbian Radical party and the Serbian Renewal Movement (Mladenović, 2013).

Party, which contains the headings “Relationship towards the Serbian Orthodox Church” and “Preservation of national traditions”, mentioning the renewal of churches and their social role that used to be suppressed in socialism. In addition, the Serbian Radical Party in its program also strives for giving media space to the representatives of the SOC so that they can familiarize us with the customs, foundations of religion and the history of Christianity (Mladenović, 2013). Finally, once again despite the advocacy for the separation of religion and the state, the program of the Serbian Renewal Movement also abounds in mystical expressions and metaphors concerning religion. Thus, the state’s bad politics is referred to as sinful; redemption, Christian resurrection and ascension are mentioned, including some metaphors whose meaning is completely unclear (Mladenović, 2013).

METHODOLOGICAL APPROACH

The basic hypothesis has been established that religious elements are present in a substantial number of the statutes of political parties in Serbia. Starting from it, the following two assumptions have been formulated: (1) in most statutes of political parties, religious elements are present in the context of general provisions about religious tolerance and the freedom of confession; (2) some parties show their inclination towards a specific religious community. Apart from the empirical examination of these assumptions, the research is also aimed at the analytical consideration of the observed religious elements. To achieve this, a combined content analysis was used for a total of 115 statutes of the political parties registered in Serbia during 2020.⁶ The main limitation of the sample refers to the fact that the analysis did not include the statutes of another ten political parties registered in the period after the given year, because no access to their statutes was provided. The analysis includes the exploration of religious elements by the following key words and their derivations: religion, faith, church, feast day, Christianity, Orthodoxy, Catholicism, spirituality, saint, God, Islam. These words were selected as indicators after the previous basic familiarization with the content of the statutes. After the quantitative content analysis, the observed religious elements were categorized by the thematic context in which they appear. Moreover, specially selected and further analyzed are the political parties with the pronounced presence of religious elements in their statutes.

RESULTS

It has been established that in 79.1% of the analyzed statutes there is at least one of the searched key words. Two or more mentions of religious elements are contained in 47% statutes, while minimum three mentions are contained in almost one third of the analyzed statutes, or 30.4%. The searched word with the highest frequency of occurrence is the

⁶ The total number of the registered parties in that year was 123, but for 8 parties the date of their deletion from the register is provided, thus no access was provided to those statutes ([List 1](#)). Access to the statutes was made possible thanks to the work of the students’ organization LEKSO. The preliminary results of their survey were published in the proceedings from the conference (Zečević, 2022) and are also available on the organizations website https://www.lekso.link/analiza_statuta/?i=1.

word “faith”, in 60% of the analyzed statutes, followed by the word “feast day” present in 22.6% of the statutes, and then the word “saint” present in 16.5% of the statutes. Besides them, the words “spirituality”, “church” and “Orthodoxy” appear in more than 10% of the analyzed statutes. The exact frequency of the occurrence of all the searched key words is given in [Table 1](#).

The most prevalent context in which religious elements are mentioned in the analyzed statutes refers to the principles of religious tolerance and the freedom of confession. Therefore, in most cases, the introductory articles emphasize the importance of respecting fundamental human rights and freedoms, including equality regardless of religious, racial, national affiliation, gender and other personal features. That is exactly why faith had the highest frequency of occurrence in the statutes. Such mentioning of religious elements has a formal character and acts as a general pattern taken from the existing legal acts, and not as a reflexion of a special ideological or program orientation of a specific political party. That is exactly why the statements of this type were not the subject of a more detailed analysis. However, what was a special field of interest are religious elements of pronounced importance not only for the party itself, but also as its expression of its own religious orientation.

Religious elements as part of the party’s visual identity

Religious elements are present as part of the visual identity of a large number of parties. In a total of 26 statutes, or one fifth of all analysed statutes, the party’s feast day, name and date of celebration are listed. Listing the party’s feast day is not limited only to Serbian and Russian parties, but is also present in the Vlach People’s Party as well as in several parties of the Roma national minority (the Union of Roma of Serbia, the Roma Democratic Party) (RDS, 2009; VNS, 2013; URS, 2018). A special case is constituted by the Serbian-Russian Party “Wolves”, which celebrates two feast days – Saint Sergiy Radonezhsky and Saint Sava (SRPV, 2017). The name of the saint chosen as the patron of the party is explicitly stated in a total of 18 different statutes. Moreover, it is a heterogeneous collection of patron saints, which indicates that the decision about their selection is primarily the result of internal symbolic preferences of a specific party. In addition, religious elements are also present on the coat of arms of some parties. Namely, in the statute of the party Slovaks Forward!, within Article 4, the party’s coat of arms is described – with the cross of Cyril and Methodius who symbolize literacy and acceptance of Christianity (SN!, 2015), while the statute of the People’s Movement Dinara-Drina-Danube describes the party’s coat of arms as the right hand with three fingers drawn together (index finger, thumb and middle finger), while the small finger and the ring finger are bent together on the palm) – the symbol of Holy Trinity in Orthodox Christianity (NPDDD, 2015). The presence of religious symbols in the party’s coat of arms shows that it strives to identify itself with a certain religious tradition and to present itself as a guardian of certain religious and moral values. Religious elements also appear as part of the anthems of certain parties. The statute of United Serbia in the name of its anthem contains the word “God” (“God of justice”) (JS, 2009), while the statute of

⁷ It should be borne in mind that this anthem is at the same time the official anthem of Serbia, and the reason for its selection is not necessarily of religious nature.

the Serbian-Russian Party “Wolves” in its anthem mentions Christ God, faith, the holy cross, Lord God, while Serbia is called to pray (SRPV, 2017).⁸ The statute of the Serbian Radical Party stipulates that, on the occasion of the appointment of the party candidate to certain functions, the appointed candidate takes an oath which starts with “I hereby swear by Almighty God and Saint Sava”, and ends with “So help me God” (SRS, 2019).⁹ The use of religious elements characteristic of a religious group within the party’s anthem contains implicit expectations that the party’s members (and voters) will come primarily from that religious group.

Transferring property to the church after the party closure

In certain cases, it is stipulated that the party’s property after its closure will become the ownership of a specific religious community or church (most frequently the SOC). These provisions point to the strong connection between the party and a specific religious institution, whereas the question arises whether inheriting the property is only an expression of their symbolic closeness or it perhaps points to some specific institutional ties existing between them. This connection is often clearly emphasized in the part of the statutes referring to the program goals of the parties, where some of them state maintaining good relations with the specific church or religious community as one of those goals. In that respect, the Alliance of Vojvodina Hungarians emphasizes the importance of cherishing relations with the Hungarian Church (SVM, 2010), the Montenegrin Party with the Montenegrin Orthodox Church (CP, 2010), while four other statutes state the importance of maintaining good relations with the SOC. In addition, the Democratic Movement of Romanians of Serbia stresses that one of the party’s objectives is holding church services in the mother tongue of the Romanian national minority in the existing churches in the places with Romanian population (DPRS, 2008).

Religion as a bearer of collective identity

Clear religious connotations can be seen in the statute of the Hungarian Civic Alliance, where Article 7 states that one of the party’s objectives is to protect life and dignity of man which derives, among other things, from “Christian morality, worldview” (GSM, 2019). In addition, the same Article stipulates “the return of Christian democratic national

⁸ The text of the anthem is as follows: “Venerable Sergiy, give us the strength of wolves, give us a heroic heart in Christ God, steadfast. Let us be worthy, let us guard our souls, let us defend our faith, let us build true love. Oh, Serbia, do you hear how the Wolves, your faithful sons of the Nemanjićs, are calling the spirits. Oh, Serbia, pray, be overshadowed by the honourable cross, for the salvation of your people, that the Lord God may protect us. Oh, Russia, do you hear how the Wolves of Radevsky’s regiments are calling” (SRPV, 2017, Article 2).

⁹ The text of the oath is as follows: “I hereby swear by Almighty God and Saint Sava that I will honestly, honourably and with sacrifice serve the Fatherland and Serbiandom, that I will fight with all my strength for the realization of the program of the Serbian Radical Party and loyally fulfil my party obligations in line with the highest moral principles and rules of justice and fairness, so help me God” (SRS, 2019, Article 51).

politicization” (GSM, 2019). In many statutes, religion also appears within the speech about the preservation and advancement of spiritual heritage both of the Serbian nation and of the members of other national communities (for example, the development and advancement of Bosniak universal spirituality, spiritual heritage of Roma, spiritual and cultural heritage of the Croatian national minority, spiritual identity of Roma people, Russian spirituality, as well as spiritual unification of Macedonians). From these statements, it is evident that political parties see religion as a symbol of collective identity of the community. In addition, some statutes see religion as a link that may connect certain national communities. Namely, the statute of the Serbian League says that “Russia has always been the protector of Orthodox nations” and that the party advocates “as close cooperation as possible and association of Orthodox countries such as Serbia and Russia” (SL, 2016). We can see that for this party, faith goes beyond the boundary of the personal and private, and enters the political sphere.

Parties with a pronounced religious orientation

In the following lines we will look at the political parties whose statutes contain the largest number of religious elements, in order to get a more comprehensive insight into the meaning of religious messages sent by them to their voters. The most outstanding ones are the statutes of the Serbian Radical party and the Serbian-Russian Party “Wolves” with 14 respective mentions of the key words in both statutes, the statute of the Sandžak Democratic Party with 12 mentions, and that of the People’s Movement Dinara-Drina-Danube with a total of 11 mentions of the key words in the statute.¹⁰ In other statutes, the key words did not appear in two-digit numbers.

The Serbian Radical Party leads in terms of sending religious messages within its statute. This party openly shows its inclination towards Orthodox Christianity and the SOC. Article 12, which refers to program goals, stipulates that one of these goals is “preservation and pursuit of a special relationship of respect and appreciation towards the Serbian Orthodox Church” (SRS, 2019). This party’s feast day is Holy Three Hierarchs, while its above-mentioned oath abounds in religious symbols. Although it claims to be tolerant to all other (traditional, as stated) religions and religious communities, and points out that its objective is to respect the separation of the state and the church, it is clear from the statute that the Serbian Radical Party gives great significance to Orthodox Christianity and the Serbian Orthodox Church. It can be said that the Orthodox population is the main electorate addressed by this party and used as a source of its members.

The Serbian-Russian Party “Wolves” also has a large number of religious elements in its statute. As it has already been said, this party has two feast days and the anthem that also abounds in religious elements. Furthermore, Article 5 stipulates that the party advocates “the publicly and scientifically founded truth about common struggles and relations of these two nations [Serbian and Russian], with the same roots, the same faith and the same language and script foundations” (SRPV, 2017). Striving for closer cooperation and

¹⁰ The Christian Democratic Party of Serbia is at the top of this list regarding the mentions of its name. However, if we leave aside the mention of Christianity in the very name of the party, its statute mentions Christianity only once, solely to point out that the party is founded on the ideas of Christian democracy.

association of Orthodox countries is mentioned by this party in Article 6 as well. An interesting item appears in Article 10, which stipulates that a member of the party must not act so as to violate its reputation on any grounds, “particularly regarding religious, national or gender affiliation” (SRPV, 2017). From the statute it is not completely clear how reputation is violated on the above-mentioned grounds. The extent of the importance of religion to this party is also seen in Article 86, which stipulates that, among twelve working bodies of the party, there is also Council for Religious and National Affairs (on the list of the party’s working bodies, this council is in the fourth place) (SRPV, 2017).

The next party that stands out is the Sandžak Democratic Party, the political party of the Bosniak national minority. This party also has a special body which deals with religious matters – the Council for National and Religious Affairs, whose role is described within Article 42 of this party’s statute (SDP, 2009). Some of the roles of this council concern the improvement of cooperation and monitoring the work and activities of the Islamic religious community, as well as the preparation of drafts of legal documents related to the exercise of the Bosniaks’ national and religious rights. It is interesting that the members of this council do not necessarily have to be members of the Party itself.

Finally, the People’s Movement Dinara-Drina-Danube has religious elements in its already mentioned coat of arms, while the importance of religious and any other tolerance is quite frequently mentioned, thus emphasizing it as an outstanding and exceptionally important value for this party. One of the listed goals of the party is also raising awareness about spirituality. As it is stated, the party has its feast day, which makes it oriented towards Orthodox Christianity (Article 79 stipulates that the party’s patron saint is Saint Nikolaj Velimirović of Serbia and Žiža), which is also proved by the day of the party celebrated on 15th February, i.e., Feast of the Presentation of Jesus Christ (Article 80) (NPDDD, 2015).

DISCUSSION

The quantitative content analysis shows the fulfilment of the basic hypothesis – religious elements are present in a substantial number of the statutes (79.1%) of political parties in Serbia. The conducted qualitative content analysis showed the foundation of individual hypotheses. In fact, it transpires that in the majority of the statutes of political parties, religious elements are present in the context of general provisions about religious tolerance and the freedom of confession, but also that certain parties show their inclination towards a specific religious community. Namely, the Serbian Radical Party clearly shows its inclination towards the SOC and is oriented primarily towards the Orthodox electorate, also addressed by the Serbian-Russian Party “Wolves”, as well as by the People’s Movement Dinara-Drina-Danube. On the other hand, the Sandžak Democratic Party promotes the interests of the Islamic religious community and strives for the exercise of the Bosniaks’ religious rights.

We can see that Jevtić’s main observations (Jevtić, 2012) are still relevant in the modern context. In fact, there are still parties which clearly express their religious objectives in their very name (the Christian Democratic Party of Serbia), but some seemingly secular parties, not only in their programs, but also in their statutes, contain religious elements. Furthermore, the results are in compliance with the main observations by Mladenović

(Mladenović, 2013) in his research into the programs of political parties. Although in the introductory parts of their statutes all parties list almost identical items about the freedom of confession and religious tolerance, in the subsequent text they often forget the provided items and use religious elements in a rather value-coloured manner and favouring a specific religious community.

However, while in his analysis of the programs of political parties Mladenović (Mladenović, 2013) points to the Democratic Party of Serbia, New Serbia, the Serbian Radical Party and the Serbian Renewal Movement as religiously oriented parties, the analysis of the statutes conducted in this paper gives insight into the promotion of the importance of religion by some other political parties. Apart from the Serbian Radical Party, also emphasized by Mladenović, other religiously oriented parties are also the Serbian-Russian Party “Wolves”, the Sandžak Democratic Party and the People’s Movement Dinara-Drina-Danube, while the Democratic Party of Serbia, New Serbia and the Serbian Renewal Movement did not stand out by the presence of religious elements in their statutes.¹¹ Within its statute, the Democratic Party of Serbia mentions religion four times. *Church, feast day, Orthodox Christianity* and *patron saint* are the words appearing in Article 2 which lists the party’s feast day and in Article 85 which stipulates that in the case of the closure, all of the party’s property will become the property of the SOC (DSS, 2018). The same provision about the way of disposing of the property after the party closure is also contained in the statute of New Serbia, within Article 45 (NS, 2019). Although it is the only mention of religion in the statute of New Serbia, it is indisputably important for the party having in mind the nature of this provision. In the statute of the Serbian Renewal Movement, there is only one mention of faith within Article 6 and it is reduced to the rule of law and human freedoms independently of religious, racial and national affiliation, gender, political beliefs and social status (SPO, 2011).

Although the Serbian Progressive Party is not among the first on the list by the number of religious elements, it is interesting to analyze them within its statute, primarily because this party still has the largest support of the voters, as well as because some authors (Stamenković, 2022) emphasize its good relationship with the SOC. Namely, Article 10 of this party’s statute stipulates that its coat of arms has a golden cross with four firesteels and that the party’s feast day is Paraskeva of the Balkans (SNS, 2010).¹² Just like some other parties, the Serbian Progressive Party also states that after closure its property will be transferred onto the SOC. If we relate this to Mladenović’s (Mladenović, 2013) observation that the Serbian Progressive Party points out in its program that the state should closely cooperate with the SOC in terms of the renewal and protection of Serbian cultural identity in Kosovo, as well as that the Serbian Progressive Party does not speak of religions, but solely of Orthodox Christianity and the Serbian Orthodox Church, particularly in the context of the state’s attitude towards other territories, it is clear that the Serbian Progressive Party emphasizes its inclination towards a specific church, ascribing it importance in establishing and maintaining good diplomatic relations.

¹¹ It should be noted that the Serbian-Russian Party “Wolves” and the People’s Movement Dinara-Drina-Danube were founded only several years after Mladenović’s analysis.

¹² These are also the elements of the official state coat of arms, so they do not necessarily have a religious connotation.

The fact that religious symbols dominate within the items about the parties' visual identity (coat-of-arms, anthem, feast day) indicates that they try to create a clear association in the consciousness of their members and voters between a religious community, i.e., its values and the values of a political party itself. Since religion is often considered the bearer of national identity (Jevtić, 2012; Marković & Basermenji, 2012; Beyers, 2015; Subotić, 2020; Caiani & Carvalho, 2021), associating a political party with religion can be interpreted as an attempt of presenting a political party as a guardian of national identity. The clear inclination towards Orthodox Christianity and the SOC by the Serbian Radical Party, the Serbian-Russian Party "Wolves" and the People's Movement Dinara-Drina-Danube points to the fact that these parties potentially try to be profiled as guardians of Serbian tradition and that, in that manner, they try to position themselves as a desirable option for voters who have Eurosceptic political attitudes.

Since the majority of Serbia's population is Orthodox and the SOC is an institution most trusted by citizens (Ramet, 2005; Todorović, 2024), it is not surprising that political parties express their inclination to this church. This can also be interpreted as an attempt of winning voters' trust, as well as an attempt of realizing cooperation with the SOC and relying on its infrastructure and communication network in undertaking certain political measures, as discussed by Beyers (Beyers, 2015).

Religious elements in the statutes also serve as a useful instrument for recognizing the main ideological positioning of some parties, which enables voters to recognize faster and more simply the key values of the party's orientation. Moreover, the use of religious symbols within the description of the party's program goals serves to awaken deep emotions in a number of citizens who strongly identify themselves with religious values and tradition, thus ensuring the legitimization of certain political goals of the party (Beyers, 2015; Yabanci & Taleski, 2017). An example of this is the rhetoric directed towards preserving and improving the spiritual heritage of the Serbian people and connecting of Christian Orthodox countries. By presenting political goals as religious ones, they are raised to the level of values *per se* and their non-critical acceptance is encouraged.

CONCLUSION

The main aim of this research was to explore the presence of religious elements in the statutes of political parties in Serbia by applying the content analysis. The results point to the validity of defined assumptions – religious elements are present in the statutes of the majority of parties, most often in the context of the items about religious tolerance, but some parties explicitly emphasize their inclination to a certain religious community. In contrast to the research studies of political parties, which take the party programs as the analysis unit, this research has made several new and significant contributions through the analysis of the statutes. First of all, a comprehensive analysis is provided of the statutes of almost all political parties on the Serbian political scene, contrary to the usual focus on the analysis only of the parliamentary parties or those that used to be largely supported by citizens. Various ways in which political parties in Serbia utilize religion were identified – both as an instrument for constructing and maintaining collective identity, as well as an instrument for religious and moral legitimization of certain political objectives of the respective party.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Beyers, J. (2015). Religion as Political Instrument: The Case of Japan and South Africa. *Journal for the Study of Religion*, 28 (1), 142–164. Available at: <https://www.jstor.org/stable/24805684>
- Blagojević, M. (2008). Desecularization of Contemporary Serbian Society. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 28 (1), 37–50. Available at: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol28/iss1/4>
- Blagojević, M. (2009). Revitalization of religion and religiousness in Serbia: Reality or myth? *Filozofija i društvo / Philosophy and Society*, 20 (2), 97–117. <https://doi.org/10.2298/FID0902097B> [In Serbian]
- Caiani, M., Carvahlo, T. (2021). The use of religion by populist parties: the case of Italy and its broader implications. *Religion, State & Society*, 49 (3), 211–230. <https://doi.org/10.1080/09637494.2021.1949935>
- Constitution of the Republic of Serbia (2006). Available at: <https://www.srbija.gov.rs/tekst/330326/ustav.php> [In Serbian]
- CP (2010). *Statute of the Montenegrin Party*. Novi Sad [In Serbian]
- DPRS (2008). *Statute of the Democratic Movement of Romanians of Serbia*. Zaječar [In Serbian]
- DSS (2018). *Statute of the Democratic Party of Serbia*. Beograd [In Serbian]
- GSM (2019). *Statute of the Hungarian Civic Alliance*. Doroslovo [In Serbian]
- Jevtić, M. (2012). Religiously oriented parties at Western Balkans. *Srpska politička misao*, 37 (3), 261–280. [In Serbian]
- JS (2009). *Statute of United Serbia*. Jagodina [In Serbian]
- Kratochvíl, P. (2019). Religion as a Weapon: Invoking Religion in Secularized Societies. *The Review of Faith & International Affairs*, 17 (1), 78–88. <https://doi.org/10.1080/15570274.2019.1570760>
- Kutlešić, V. (2007). Religion and religious communities in constitutions comparatively, with special reference to the proposals for the new constitution of Serbia. *Politikologija religije*, 1 (1), 125–132. [In Serbian]
- Law on Churches and Religious Communities: 36/2006-3. Available at: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2006/36/1/reg> [In Serbian]
- Law on Political Parties: 36/2009-155, 61/2015-54 (US). Available at: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2009/36/17/reg> [In Serbian]
- Law on the Return (Restitution) of Property to Churches and Religious Communities: 36/2006. <https://www.restitucija.gov.rs/latinica/propisi-o-vracanju-imovine.php> [In Serbian]
- Marković, S., Basermenji, S. (2012). Temptations of ethno-phyletism in religious motives of political thought among Serbs. *Politička revija*, 34 (4), 241–266. <https://doi.org/10.22182/pr.3442012.14> [In Serbian]
- Mladenović, N. (2013). The role of religion in the programs of political parties in Serbia. *Politička revija*, 1 (12), 233–254. <https://doi.org/10.22182/pr.3512013.11> [In Serbian]
- NPDDD (2015). *Statute of People's Movement Dinara-Drina-Danube*. Novi Sad [In Serbian]

- NS (2019). *Statute of New Serbia*. Čačak [In Serbian]
- Radić, R., Vukomanović, M. (2014). Religion and Democracy in Serbia since 1989: The Case of the Serbian Orthodox Church. In: S. Ramet (ed.). *Religion and Politics in Post-Socialist Central and Southeastern Europe*, 180–211. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137330727_8
- Ramet, S. (2005). The politics of the Serbian Orthodox Church. In: S. Ramet, V. Pavlaković (eds.). *Serbia since 1989: Politics and Society under Milošević and After*. University of Washington Press. Available at: https://www.researchgate.net/publication/290939893_The_politics_of_the_Serbian_Orthodox_Church
- RDS (2009). *Statute of Roma Democratic Party*. Novi Sad [In Serbian]
- SDP (2009). *Statute of Sandžak Democratic Party*. Novi Pazar [In Serbian]
- SL (2016). *Statute of Serbian League*. Beograd [In Serbian]
- SN! (2015). *Statute of Slovaks Forward!* Kosak [In Serbian]
- SNS (2010). *Statute of the Serbian Progressive Party*. Beograd [In Serbian]
- SPO (2011). *Statute of the Serbian Renewal Movement*. Beograd [In Serbian]
- SRPV (2017). *Statute of the Serbian-Russian Party "Wolves"*. Požarevac [In Serbian]
- SRS (2019). *Statute of the Serbian Radical Party*. Hrtkovci [In Serbian]
- Stamenković, V. (2022). Political messages of the Serbian Orthodox Church during the headship of Serbian Patriarch Pavle and Serbian Patriarch Irinej. *Politički život: časopis za analizu politike*, 22, 26–35. https://doi.org/10.18485/fpn_pz.2022.22.2 [In Serbian]
- Subotić, R. M. (2020). Religious and ethnic context of the Serbian strategic culture. *Vojno delo*, (72) 4, 30–49. DOI:10.5937/vojdolo2004030S [In Serbian]
- SVM (2010). *Statute of the Alliance of Vojvodina Hungarians*. Senta [In Serbian]
- Todorović, M. (2024). Orthodoxy in Diplomacy: An Overview of the Serbian Orthodox Church's Religious Diplomacy and Role in International Relations. *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, 12, 103–130. <https://doi.org/10.56679/balkar.1449077>
- URS (2018). *Statute of the Union of Roma of Serbia*. Bogatić [In Serbian]
- VNS (2013). *Statute of the Vlach People's Party*. Bor [In Serbian]
- Vukomanović, M. (2023). Populism and Religion in the Western Balkans: The Role of the Serbian Orthodox Church. In: H. Dajč, N. Styczyńska (eds.). *Faces of Populism in Central and South-Eastern Europe*, 53–78. Jagiellonian University Press. <https://doi.org/10.4467/K7466.155/22.23.17542>
- Yabanci, B., Taleski, D. (2017). Co-opting religion: how ruling populists in Turkey and Macedonia sacralise the majority. *Religion, State and Society* <https://doi.org/10.1080/09637494.2017.1411088>
- Zečević, I. (2022). Analysis of the content of the statutes of parties in Serbia. In: N. Mladenović, P. Matić (eds.). *Thirty Years from the Renewal of the Multiparty System in Serbia: Experiences and Perspectives*, 247–275. Beograd: Institut za političke studije. DOI: <https://doi.org/10.22182/30vp> [In Serbian]

ПРИЛОГ / APPENDIX

Табела 1: Учесћалост јављања религијских елемената у статутама политичких странака / Table 1: Frequency of religious elements in party statutes

Кључна реч / Keyword	Укупан узорак/ Total sample		Најистакнутије странке/ Most prominent parties			
	Број статута који садрже ову реч / Number of statutes containing this word	Фреквенција јављања ове речи у статутама / Frequency of this word's occurrence in the statutes	Српска радикална странка / Serbian Radical Party	Српско руска партија Вукови / Serbian-Russian Party "Wolves"	Санџачка демократска партија / Sandžak Democratic Party	Народни покрет Динара-Дрина-Дунав / People's Movement / Dinara-Drina-Danube
			Фрекв. / Freq.	Фрекв. / Freq.	Фрекв. / Freq.	Фрекв. / Freq.
вера/faith	69	121	1	7	11	5
слава/feast day	26	47	1	1		3
хришћанство/Christianity	6	26	1	1		
духовност/spirituality	18	23	2			2
светац/saint	19	23	2	2		1
црква/church	14	17	2			
православље/Orthodoxy	13	16	2	1		
бог/God	5	8	2	2		
религија/religion	6	6	1			
католичанство/Catholicism	1	1				
ислам/Islam	1	1			1	
Укупно/Total		289	14	14	12	11

Списак 1: Листа политичких странака регистрованих у Србији 2020. године / List 1: List of the political parties registered in Serbia in 2020

1. Демократска странка / Democratic Party
2. Санџачка демократска партија / Sandžak Democratic Party
3. Г17 ПЛУС (датум доношења решења о брисању: 10.06.2013) / G17 Plus (date of the decision on deletion: 10 June 2013)
4. Јединствена Србија / United Serbia
5. Политичка странка „Зелени – социјална правда“ / Political Party 'Greens – Social Justice'
6. „Заједно за Шумадију“ (датум доношења решења о брисању: 10.06.2013) / Together for Sumadija (date of the decision on deletion: 10 June 2013)
7. Социјалдемократска партија Србије / Social Democratic Party of Serbia
8. Странка за Санџак / Party for Sandžak

9. „Нова Србија“ / New Serbia
10. Демократски савез Хрвата у Војводини / Democratic Alliance of Croats in Vojvodina
11. Партија уједињених пензионера Србије / Party of United Pensioners of Serbia
12. Српски покрет обнове / Serbian Renewal Movement
13. Демократска странка Србије / Democratic Party of Serbia
14. Српска радикална странка / Serbian Radical Party
15. Монархистички фронт / Monarchist Front
16. Покрет Снага Србије – БК / Movement 'Strength of Serbia – BK'
17. Санџачка народна партија / Sandžak People's Party
18. Странка демократске акције Санџака / Party of Democratic Action of Sandžak
19. Реформисти Војводине / Reformists of Vojvodina
20. Демократска унија Долине – Bashkimi Demokratik i Luginës (датум доношења решења о брисању: 18.03.2019) / Democratic Union of the Valley (date of the decision on deletion: 18 March 2019)
21. Либерално демократска партија / Liberal Democratic Party
22. Социјалистичка партија Србије / Socialist Party of Serbia
23. Демохришћанска странка Србије / Christian Democratic Party of Serbia
24. Демократска партија Бугара – Демократическа партия на Българите / Democratic Party of Bulgarians
25. Демократска странка војвођанских Мађара – Vajdasági Magyar Demokrata Párt / Democratic Party of Vojvodina Hungarians
26. Реформисти Санџака (датум доношења решења о брисању: 30.05.2014) / Sandžak Reformists (date of the decision on deletion: 30 May 2014)
27. Лига социјалдемократа Војводине / League of Social Democrats of Vojvodina
28. Покрет мађарске наде – Magyar Remény Mozgalom (датум доношења решења о брисању: 14.12.2018) / Hungarian Hope Movement (date of the decision on deletion: 14 December 2018).
29. Демократска партија Санџака / Democratic Party of Sandžak
30. Влашка народна странка – Partia neamului rumânesc / Vlach People's Party
31. Демократска унија Албанаца – Unioni demokratik Shqiptar / Democratic Union of Albanians
32. Савез војвођанских Мађара – Vajdasági Magyar Szövetség / Alliance of Vojvodina Hungarians
33. Српска лига / Serbian League
34. Ромска демократска странка / Roma Democratic Party
35. Покрет „Живим за Крајину“ (датум доношења решења о брисању: 10.06.2013.) / I Live for Krajina Movement
36. Демократска партија Македонаца – Демократска партија на Македонците / Democratic Party of Macedonians
37. Демократска заједница Хрвата / Democratic Community of Croats
38. Зелена Странка Србије – Zelená Strana Srbska / Green Party of Serbia
39. Покрет социјалиста / Movement of Socialists
40. Санџачка алтернатива / Sandžak Alternative
41. Странка слободе и правде / Party of Freedom and Justice
42. Демократски савез Бугара – Демократичен съюз на Българите / Democratic Union of Bulgarians
43. Партија Бугара Србије – Партия на Българите в Сърбия / Party of Bulgarians in Serbia
44. Бошњачко демократска странка Санџака (датум доношења решења о брисању: 18.08.2017) / Bosniak Democratic Party of Sandžak (date of the decision on deletion: 18 August 2017).

45. Партија за демократско деловање – PARTIA PËR VEPRIM DEMOKRATIK / Party for Democratic Action
46. Конзервативна Реформистичка странка / Conservative Reformist Party
47. Грађански савез Мађара – Magyar Polgári Szövetség / Hungarian Civic Alliance
48. Српска напредна странка / Serbian Progressive Party
49. Социјалдемократска унија / Social Democratic Union
50. Демократска заједница војвођанских Мађара – Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége / Democratic Fellowship of Vojvodina Hungarians
51. Покрет за демократски прогрес – Lëvizja e Progresit Demokratik / Movement for Democratic Progress
52. Демократски блок / Democratic Bloc
53. Влашка странка / Vlach Party
54. Демократска партија Албанаца – Partia demokratike Shqiptare / Democratic Party of Albanians
55. Странка „Буњевци грађани Србије“ / Bunjevci Citizens of Serbia Party
56. Боља Србија / Better Serbia
57. Бошњачка грађанска странка / Bosniak Civic Party
58. Црногорска партија / Montenegrin Party
59. „Зелени Србије“ / Greens of Serbia
60. Народна сељачка странка / People's Peasant Party
61. Грађанска иницијатива Горанаца / Gorani Civic Initiative
62. Демократски покрет Румуна Србије – Mișcarea democratică a Românilor din Serbia / Democratic Movement of Romanians of Serbia
63. Ромска партија / Roma Party
64. Уједињена партија Рома – Jekutni Partija Romani / United Roma Party
65. Народни покрет Санџака / People's Movement of Sandžak
66. Русинска демократска странка – Руска демократична странка / Ruthenian Democratic Party
67. Српска монархистичка странка „Српска слога“ / Serbian Monarchist Party 'Serbian Unity'
68. Савез бачких Буњеваца / Alliance of Bačka Bunjevci
69. Војвођанска партија / Vojvodina Party
70. Румунска партија – Partidul Român / Romanian Party
71. Странка Војвођанских Словака – Strana Vojvodinských Slovákov / Party of Vojvodina Slovaks
72. Ромска странка Јединство / Roma Party 'Unity'
73. Српски патриотски савез / Serbian Patriotic Alliance
74. Истина – Adaviera / 'Truth' – Adaviera
75. Уједињена сељачка странка / United Peasant Party
76. Комунистичка партија / Communist Party
77. Бошњачка демократска заједница / Bosniak Democratic Union
78. Заједница Срба / Community of Serbs
79. „Србија на истоку“ (датум доношења решења о брисању: 10.06.2013) / 'Serbia in the East' (date of the decision on deletion: 10 June 2013)
80. Народни слободарски покрет / People's Libertarian Movement
81. Демократска партија – Partia demokratike / Democratic Party (Albanian minority)
82. „Заједно за Војводину“ / Together for Vojvodina
83. Странка модерне Србије / Modern Serbia Party
84. Самостална српска странка / Independent Serbian Party

85. Унија Рома Србије / Union of Roma of Serbia
86. Буњевачка странка / Bunjevci Party
87. Бошњачка народна странка / Bosniak People's Party
88. „Конзервативна странка“ / Conservative Party
89. Странка мађарског јединства – Magyar Egységes Párt / Hungarian Unity Party
90. Демократска Унија Рома / Democratic Union of Roma
91. Странка Руса Србије / Party of Russians of Serbia
92. „Нова странка“ / New Party
93. Уједињени региони Србије / United Regions of Serbia
94. Руска странка / Russian Party
95. Покрет Грка Србиза / Greeks of Serbia Movement
96. Странка правде и помирења / Justice and Reconciliation Party
97. „Заједно за Србију“ / Together for Serbia
98. Словачка демократска странка – Slovenská demokratická strana / Slovak Democratic Party
99. Социјалдемократска странка / Social Democratic Party
100. Зелена странка – Zelená Strana / Green Party
101. Српска народна партија / Serbian People's Party
102. Републиканска странка – Republikánus Párt / Republican Party
103. Алтернатива за промене – Alternativa për ndryshim / Alternative for Changes
104. Народни покрет Динара-Дрина-Дунав / People's Movement Dinara-Drina-Danube
105. Српски покрет Двери / Serbian Movement Dveri
106. Словаци напред! – Slováci vpred! / Slovaks Forward!
107. Српско-руски покрет / Serbian-Russian Movement
108. Јединствена руска странка / United Russian Party
109. Странка Македонаца Србије / Party of Macedonians of Serbia
110. „То смо ми“ – Природни покрет, – “Това сме ние” – природно движење / ‘That’s Us’ – Nature Movement
111. Грађанска странка Грка Србије / Civic Party of Greeks of Serbia
112. Македонска странка Србије / Macedonian Party of Serbia
113. Странка Црногораца / Party of Montenegrins
114. Народна странка / People's Party
115. Српско-руска партија Вукови / Serbian-Russian Party “Wolves”
116. Народна јака Србија – Народная сильная Сербия / People's Strong Serbia
117. Покрет обнове Краљевине Србије / Movement for the Restoration of the Kingdom of Serbia
118. Јака Србија – Silné Srbsko / Strong Serbia
119. Влашка странка Мост / Vlach Party ‘Bridge’
120. Здрава Србија / Healthy Serbia
121. Српска странка Заветници / Serbian Party “Oathkeepers”
122. Европска зелена партија – Европейская партия зеленых / European Green Party
123. Ратни ветерани за Србију – Vojnovi veterani pre srbsko / War Veterans for Serbia